



Vaida Rakaitytė – Vytauto Didžiojo universiteto Kultūrų studijų katedros doktorantė

Moksliniai interesai: naujoji muzeologija, lietuvių etninė kultūra, Kūčių ir šv. Kalėdų papročių gaivinimas, gyvoji muziejinė rekonstrukcija, muziejinė edukacija

El. paštas: vaida.rakaityte@vdu.lt

Vaida Rakaitytė – PhD student in the Department of Cultural Studies, Vytautas Magnus University

Research interests: new museology, Lithuanian ethnic culture, revival of Christmas Eve and Christmas customs, living museum reconstruction, museum education

E-mail: vaida.rakaityte@vdu.lt

Vaida Rakaitytė

Vytauto Didžiojo universitetas

KŪČIŲ VAKARIENĖ: VIZUALINĖ ETNOGRAFIJA IR PERFORMATYVUMAS MUZIEJINĖJE EDUKACIJOJE

Anotacija

Aktualizuojant muziejų vaidmenį šių dienų visuomenėje, straipsnyje siekiama aptarti Kūčių papročių gyvosios rekonstrukcijos ypatumus Lietuvos muziejuose: nagrinėjami vizualiniai Kūčių stalo inscenizacijos aspektai; atskleidžiama, kaip performatyvumo taikymas muziejuose padeda įgyvendinti *naujosios muzeologijos* konceptą Lietuvoje. Empiriniai duomenys tyrimui rinkti dalyvaujamojo stebėjimų pagrindu šešiuose Lietuvos muziejuose 2017–2018 m. Pritaikius lyginamąjį, interpretacinį ir analitinį metodus, kompleksinis tyrimo rezultatas leidžia į muziejų pažvelgti kaip į besikeičiančio ir atsinaujinančio dinaminio proceso erdvę, kur dėl edukatoriaus ir dalyvių bei dalyvių tarpusavio interakcijos nuolat konstruojamas turtingas pažinimo interpretacijų laukas; į muziejų žvelgiama kaip į nenusipėjamą erdvę, bendruomeniškumo stiprinimo erdvę, žaidybinių erdvių. **PAGRINDINIAI ŽODŽIAI:** vizualinė etnografija, performatyvumas, gyvoji muziejinė rekonstrukcija, edukacinė programa, *naujoji muzeologija*.

Abstract

The article analyses the role of museums in today's society, in order to discuss features of the live reconstruction of Christmas Eve customs in Lithuanian museums. The main tasks are to analyse the visual ethnography of the Christmas Eve table, and to show how performativity in museums helps to implement the concept of the *new museology* in Lithuania. Empirical data were collected during participatory observations in six Lithuanian museums in 2017 and 2018. The comparative, interpretative and analytical methods were applied in the research. The result allows us to shape the museum as a space for changing and renewing the dynamic process, where a rich field of interpretations is constantly being constructed, thanks to the interaction between the educator and the

participants, or to the participants alone. The museum is seen as an unpredictable space, a space for strengthening community, a play space.

KEY WORDS: visual ethnography, performativity, live museum reconstruction, educational programme, new museology.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v28i0.2400>

I v a d a s

Per pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje Kūčioms skirtas didelis dėmesys: nuo 2011 metų Kūčios tapo šventine nedarbo diena šalyje, o nuo 2017 metų Kūčios, kaip viena seniausių lietuvių švenčių, įtrauktos į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Tarptautinis dėmesys nematerialiajam kultūros paveldui ypač išryškėjo XXI amžiuje, kai reikšmingą indėlį suvaidino paskelbta UNESCO konvencija. Šioje konvencijoje nematerialusis paveldas tapatinamas su reprezentacijomis, praktikomis, žiniomis, gebėjimais, taip pat objektais, artefaktais, instrumentais ir su jais susijusiomis kultūrinėmis erdvėmis, kai bendruomenė, grupė žmonių ar kitais atvejais pavieniai asmenys atpažįsta save kaip kultūrinio paveldo dalį (UNESCO konvencija 2003). Nuo 2007–ųjų *nematerialiojo paveldo sąvoka* pirmą kartą įtraukiama ir į tarptautinį muziejų apibrėžimą – anksčiau jame buvo aktualizuojama tik materialinė kultūra (Key Concepts of Museology 2010). Dabartiniame muziejų apibrėžime nematerialusis paveldas įgauna tolygų svarbų vaidmenį kaip ir materialusis paveldas, kurių eksponavimas, kalbėjimas apie juos (ir kt.) muziejuje grindžiami edukacijos ir pramoginiais tikslais (ICOM statutas, 2017 m. redakcija). Tam suponuoja ir šiuolaikiniai antropologų, muzeologų tyrimai, kurie šiame straipsnyje pasirenkami kaip *postmoderniosios – kritinės antropologijos* teorinė prieiga. Anot amerikiečių antropologės Lauros Nader, kritinė antropologija vaidina ypač svarbų vaidmenį naujosios muzeologijos judėjime (Nader 1995, 717; Nader 2018, 278), kuris grindžiamas aktyvaus muziejaus konceptu, visapusiškai įtraukiant žmones į reprezentavimo ir interpretavimo procesus (Walsh 1992, 162). Šiuolaikinių muziejų principai orientuoti į visuomenės ir muziejų tarpusavio ryšių stiprinimą, sudarant palankias sąlygas muziejų paversti bendravimo ir praktikų galios vieta (Witcomb 2003, 79). Veikiant postmodernizmo ir naujosios muzeologijos įtakai, šių dienų muziejuose siekiama aktyviai įtraukti visas visuomenės grupes, plėtojant naujas praktikas, kurioms būdingas vienas iš svarbių naujosios muzeologijos kriterijų – performatyvumas (Davis 2011, 28 ir 64).

Siekiant į Kūčių šventę pažvelgti kaip į gyvybingą tradiciją, kuri dabartinėse šeimose yra ne tik nuolatiniam žinių perdavimo, bet ir modernėjančios visuo-

menės transformacijos procese, straipsnyje dėmesys bus skiriamas šių dienų muziejų atliekamam vaidmeniui.

Tyrimo tikslas – aptarti Kūčių papročių gyvosios rekonstrukcijos ypatumus Lietuvos muziejuose. Tikslui pasiekti keliami šie *uždaviniai*: a) panagrinėti vizualinius Kūčių stalo inscenizacijos aspektus; b) atskleisti, kaip performatyvumo taikymas muziejuose padeda įgyvendinti *naujosios muzeologijos* konceptą Lietuvoje; c) apklausos būdu nustatyti, kiek senieji Kūčių papročiai vis dar yra gajūs dalyvių namuose jų šeimose, ir šią situaciją palyginti su muziejuje įgytomis žiniomis.

Tyrimo objektas – muziejų edukacinės programos lietuviškų Kūčių ir Kalėdų papročių gaivinimo tema.

Metodai ir metodologija. Lauko tyrimai vykdyti 2017–2018 m. šešiuose Lietuvos etnokultūrą reprezentuojančiuose muziejuose: Lietuvių liaudies buities muziejuje (toliau LLBM); Šiaulių „Aušros“ muziejaus Žaliūkių malūnininko sodyboje; Arklio muziejuje¹; Rokiškio krašto muziejuje; Žemaičių muziejaus „Alka“ Žemaitijos kaimo ekspozicijoje; Prienų krašto muziejuje. Dalyvaujantieji stebėjimai atlikti šių muziejų 14-os edukacinių programų metu: viename muziejuje stebėta nuo 1-os iki 5-ųjų programų. Stebėtos amžiaus grupės: šeimos, suaugusieji (įskaitant senjorus), mokiniai ir ikimokyklinio amžiaus vaikai. Atliekant apklausą po įvykusių edukacinių užsiėmimų buvo užfiksuoti dalyvių atsakymai apie papročių taikymą jų namuose, kas leido sugretinti su muziejuje įgytomis žiniomis ir panagrinėti muziejaus vaidmenį bei reikšmę šių dienų visuomenėje. Kai kurie pokalbiai su vaikų amžiaus grupe organizuoti vėliau mokykloje. Tyrime taikyti *lyginamasis, analitinis ir interpretacinis* metodai.

Tyrimų apžvalga

Šioje skiltyje bus analizuojami tie Kūčių tyrimai, kurie apžvelgia šių dienų gyvųjų papročių bei tradicijų tęstinumo ir / ar rekonstravimo situaciją Lietuvoje. Galima pradėti nuo to, kad etnologų ir šiai sričiai artimų tyrimų apklausos rodo, jog Kūčios ir Kalėdos yra svarbiausia lietuvių švenčiama šventė; pabrėžiama, kad Kūčios labiausiai įprasmina visos šeimos narių – senelių, tėvų, vaikų, vaikų – buvimo kartu momentą (Paukštytė-Šaknienė 2013; Paukštytė-Šaknienė 2018; Venskienė 2016; Kuznecovienė 2008). Anot R. Paukštytės-Šaknienės (2013, 315 ir 2016, 37), šios šventės labiausiai konsoliduoja šeimą. Tam antrina ir Astos Venskienės tyrimas, kuriame etnologė, remdamasi pateiktųjų mintimis, Kūčias konstruoja kaip ramybės ir jaukumo metą, kur vengiama konfliktinių situacijų, kur visa šeima vienas kitam skiria daug dėmesio, išreiškia pagarbą vienas

¹ A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus padalinys.

kitam. Taip pat ši šventė sujungia visą šeimą, atitraukia nuo kasdienybės rūpesčių; nereikia niekur skubėti (Venskienė 2016, 54). Išsamiausiai Kūčių vakarienės valgius šių dienų šeimose tyrinėjo Paukštytė-Šaknienė. Etnologė, remdamasi 20–40 m. amžiaus respondentų atsakymais, surinko duomenų apie Kūčių valgius šiuolaikinėje vilniečių lietuvių šeimoje: tarp neįprastų tradicinių lietuvių valgių – sušiai, krabų lazdelės, jūros gėrybės, šprotai. Kalbant apie gėrimus, tarp neįprastų – migdolų gėrimas; tuo tarpu kisielių respondentai suvokia tik kaip gėrimą – išskiria spanguolių kisielių (Paukštytė-Šaknienė 2016, 17 ir 43), tačiau nė vienas respondentas nepateikė duomenų apie valgomąjį avižinį kisielių. Reikėtų atkreipti dėmesį, kad R. Paukštytės-Šaknienės tyrimo pagrindinis sumanymas – ne ieškoti skirtumų tarp to, kas šiandien yra pakitę, lyginant su senaisiais lietuviškais tradiciniais Kūčių patiekalais (tai daro jau šio straipsnio autorė, siekdama išryškinti probleminius šių dienų aspektus ir tyrimo aktualumą), bet nagrinėti kitus dalykus – tarpusavio lietuvių, lenkų ir rusų panašumus ir skirtumus bei svarbiausių patiekalų įvardijimą kiekvienoje iš šių tautų, gyvenančių Vilniuje. Analizuojant dar kitų tyrėjų tyrimus, vertas aptarimo Jolantos Kuznecovienės apibendrinimas: „Kūčių vakaro <...> metu yra atkartojamos religinės ir etninės kultūros tradicijos, jos perduodamos iš kartos į kartą, tačiau tai vyksta privačioje, uždaroje erdvėje, t. y. per giminystės ryšius“ (Kuznecovienė 2008, 82). Autorė, dėmesį skirdama tradicijos perdavimui iš kartos į kartą, pateikia pavyzdžių, susijusių su bendruomeniškumu, kai visi šeimos nariai dalyvauja gaminant valgius šventiniam stalui, ir su religiniu švenčių aspektu – ėjimu į bažnyčią šventės metu (Kuznecovienė 2008, 82). Religinio aspekto nnykimą savo tyrime fiksuoja ir R. Paukštytė-Šaknienė. Anot etnologės, remiantis jaunų pateikėjų duomenimis, šių dienų lietuvių šeimose žvakės dedamos ant Kūčių stalo neretai, o kryželis pastatomas kartais. Tradicijos naudoti šieną dengiant stalą laikosi tik kiek daugiau nei ketvirtadalis apklaustųjų lietuvių (Paukštytė-Šaknienė 2016, 49–50). Katalikiškos šventės reikšmingumas menkai atsispindi ir šiandieninio jaunimo diskursuose – tai grindžiama etnologės A. Venskienės tyrime. Tikėjimą ir religines apeigas išryškino tik keturi respondentai iš 134-ių (jų amžius 18–24 m.). Vienas iš jų Kūčias sieja su Jėzaus gimimo švente, kitas paminėjo, jog prie Kūčių stalo kalbama malda, ir dar du teigė, kad po vakarienės eina į šv. Mišias. Tradicijų svarbą išryškino tik 5 proc. visų respondentų (Venskienė 2016, 46 ir 55). Ne mažiau svarbus yra Kristinos Blockytės tyrimas, kuriame etnologė, analizuodama Mažosios Lietuvos kalendorinių švenčių, įskaitant Kūčias ir Kalėdas, šiuolaikinius modelius, svarbą teikia kultūros ir švietimo institucijų vaidmeniui. Anot tyrėjos, šios institucijos palaiko simbolinių etninės kultūros formų gyvybingumą, tačiau neužtikrina nagrinėjamo etnografinio regiono tipišku šventės elementų išskyrimo / perteikimo, todėl daro išvadą, kad centralizuotas kultūros

institucijų veiklos organizavimas nėra palankus puoselėjant vietines lietuvininkų tradicijos formas (Blockytė 2014, 32 ir 33).

Paguldytas kryželis ant Kūčių stalo

Etnografinėje literatūroje apie kryželį ant šventinio Kūčių stalo duomenų galima rasti nemažai, tačiau apie išskirtinį paprotį paguldyti kryželį – nedaug. Vieną jų užrašė Jonas Balys Ramongalių kaime, netoli Vabalninko, Biržų rajone: „Kūčių vakarą padeda ant stalo šieno, apdengia jį staltiese ir *paguldo kryželį*. Kalėdų rytą visa šeimyna bučiuoja kryželį, o šieną gyvuliams atiduoda“ (Balys 1930, 125). Kitų pavyzdžių pateikia etnologas Juozas Kudirka. Kryželio paguldymą jis sieja su dar neįvykusia Kristaus kančia: „Kiti *kryželį guldo* – juk Jėzus dar nenukryžiuotas“ (Kudirka 1993, 62); kitu atveju ši reiškinį aprašo gretindamas su Jėzaus gimimo simbolika: „<...> ėdžias simbolizuojantis šienas ant Kūčių vakarienės stalo, nekaltumo simbolis – balta lininė staltiesė, *paguldytas kryžius* (Kristus dar nenukryžiuotas)“ (Kudirka 1994, 19); mini ir vaikų dalyvavimo procese svarbą laukiant gimstančio Jėzaus: „Būdavo, kad vaikai ir „patalėlį Dievuliui“ padaro – stalo viduryje įspaudžia duobutę ir ten guldo kryželį“ (Kudirka 1993, 62).

Paprotį guldyti kryželį ant Kūčių stalo rekonstruoja – tiek vizualiai, tiek pasitelkę patyrimą – du Lietuvos muziejai: LLBM (nuo 1990 m.) ir Šiaulių „Aušros“ muziejaus (toliau ŠAM) Žaliūkių malūnininko sodyba (nuo 2011 m.), kai buvo atkurtas gyvenamasis malūnininko namas. LLBM stebėti rekonstrukcijos variantai skirtingose sodybose – Pakapių (žr. 1 pav.) ir Mičiūnų (žr. 2 pav.) – vedant skirtingiems edukatoriams, o ŠAM Žaliūkių malūnininko sodyboje stebėti taip pat du edukatoriai, bet toje pačioje etnografinėje patalpoje – troboje (žr. 3 pav.). Todėl užfiksuoti keturi gyvosios rekonstrukcijos variantai ir jų gretutinės interpretacijos (žr. 1 lentelę).



1 pav. LLBM
Pakapių sodyboje



2 pav. LLBM
Mičiūnų sodyboje



3 pav. ŠAM Žaliūkių
malūnininko sodyboje

1–3 pav. Paguldyto kryželio gyvoji muziejinė rekonstrukcija
edukacinių užsiėmimų metu
(V. Rakaitytės nuotr., 2017 12 20)

Kryželio reikšmių interpretavimas muziejų etnokultūrinėje edukacijoje

(1 pavyzdys)

Pas mus **kryželis ant stalo guli**. Sako, reikėtų pastatyti, bet žinokite, vaikučiai, didžiojoje Lietuvos dalyje per Kūčias kryželį paguldydavo; sakydavo, juk **Jėzus Kristus dar negimęs, taigi ir kančios ant kryžiaus nėra**. Po Kūčių vakarienės, 12 val., tą kryželį pastatydavo ant stalo.

Ištrauka iš edukacinės programos „Atvažiavo Kalėda“.

Stebėta LLBM Mičiūnų sodyboje 2017 m. gruodžio 20 d.

(2 pavyzdys)

Dalyviai (keletas): **Kodėl kryžius guli?**

Edukatore: Labai pastabūs vaikučiai. Jūs turbūt pasistatote kryželį prie žvakelės?

Dalyviai (visi): Taip, taaaip.

Edukatore: **O mes jį paguldėm, nes kai gimsta kūdikėlis, tai jis mažas mažutėlis. Tai kartais per Kūčias paguldydavo ir kryželį (kaip vaikelį)**. Kas pabučiuoja, – kaip šeima sugalvoja.

Ištrauka iš edukacinės programos „Atvažiavo Kalėda“.

Stebėta LLBM Pakapių sodyboje 2017 m. gruodžio 20 d.

(3 pavyzdys)

Stalo viduryje dėdavo kryželį. **Matot, mūsų kryželis yra paguldytas, todėl, kad Dievulis dar negimė.**

Ištrauka iš edukacinės programos „Adventas: tikėjimai, spėjimai, burtai“.

Stebėta ŠAM Žaliūkių malūnininko sodyboje 2017 m. gruodžio 8 d.

(4 pavyzdys)

Edukatore: Taigi dabar jau dengiamas stalas, vaikai. Kaipgi dengė tą vakarą? Mes tai visada, vaikučiai, žiūrėkit, padedam kuokštelį šienelio. Ar pas jus yra toks paprotys?

Dalyviai (dauguma): Ne, neee.

Edukatore: Kodėl nėra, kad šienelio neturite?

Dalyviai (vaikai samprotauja): Šienelio – ne, bet žolytės yra...

Edukatore (tęsia vaikų mintį): ...tą žolytę, vaikai, reikia vasarą sudžiovinti, į maišelį sudėti ir išlaikyti Kūčių vakarui. Šiek tiek šienelio galite dėti, o jei neturite, – nieko tokio, – tuomet užtiesiama pati geriausia staltiesė. Tada mama, paprastai, savo vaikams, jeigu daug vaikų, **kažkuriam vienam duoda kryželį, kad jis būtų paguldytas ant to šienelio**, ant baltos staltiesės.

Edukatore (tęsia): **Kryželį guldom, vaikai, o kodėl?** Kas tą naktį įvyko? Kas gimė?

Dalyvė: **Jėzus.**

Edukatore: **Kur jis buvo paguldytas?**

Dalyviai: **Ant šieno, ėdžiose.**

Edukatore (žvilgsnį nukreipia į stalą): **O jums ar visa tai neprimena ėdžių?**

Dalyviai: **Primena!**

Edukatore: **Taigi, ir mes čia Jėzų paguldėme... švenčiam Jėzaus gimimą.**

Ištrauka iš edukacinės programos „Adventas: tikėjimai, spėjimai, burtai“.

Stebėta ŠAM Žaliūkių malūnininko sodyboje 2017 m. gruodžio 8 d.

Pateiktuose pavyzdžiuose matyti, kad kai kurios paguldyto kryželio reikšmės atitinka tyrinėtojų pirmines interpretacijas, tačiau muziejinėje aplinkoje žinią perteikiant edukatoriams bei jiems sąveikaujant su dalyviais natūraliai susidaro sąlygos plėsti interpretacijų lauką.

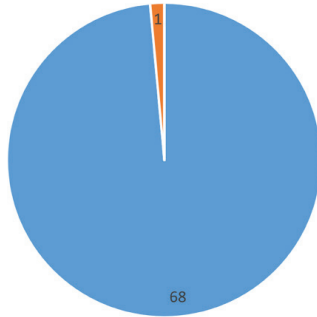
Jei etnologas J. Kudirka paguldytą kryželį sieja su *dar nenukryžiuotu Jėzumi*, tai gyvosios muziejinės rekonstrukcijos 1 ir 3 pavyzdžiuose jis siejamas su *dar negimusiu Jėzumi Kristumi / Dievuliu*. Nors interpretacijos viena kitai neprieštarauja, sukuriamos skirtingos alijuzijos: J. Kudirkos atveju kryžius guldomas, nes stovintis kryžius su nukryžiuotu juo – kaip kančios simboliu – neatitiktų Kūčių vakaro esmės, o kelių nagrinėjamų muziejų atvejais randasi pagrindas kalbėti apie artėjantį gimimo stebuklą.

Muziejinė interpretacija 2 pavyzdyje gulintį kryželį tarsi leidžia gretinti su gulintiu mažutėliu vaikeliumi, kuriam reikia meilės, gėrio, rūpesčio, šilumos. Kryželio pabučiavimas taip pat asocijuojasi su tuo pačiu veiksmu, nukreiptu į vaikelį. 1 pavyzdyje galima matyti dar vieną kūdikėlio Jėzaus gimimo interpretaciją, kur po Kūčių vakarienės, 12 val., pastatydavo kryželį ant stalo kaip užgimimo ženklą. Šioje situacijoje dėmesys krypsta į simboliu išreikštą veiksmą, sugražinantį kryžių į jo įprastą funkciją – stovėjimo padėtį. 3 pavyzdyje kryželiui suteikiama centrinė vieta sukuria nuorodą ne tik į tikėjimo prasmę kaip į svarbiausią Kūčių vakarienės pagrindą, bet lygiagrečiai yra sudaroma erdvė apmąstymui, kad kūdikėliui būna skiriamas ypatingas dėmesys; šeimoje jis visa ko rūpinimosi centre. 4 analizuojamas pavyzdys yra artimiausias J. Kudirkos Jėzaus gimimo simbolių interpretacijai – ant Kūčių stalo esantį šieną gretinti su ėdžiomis. Tik muziejinėje aplinkoje edukatorės ir dalyvių dialogu laipsniškai ir nuosekliai pereinama nuo pasiruošimo Kūčių stalui darbų iki ėdžių vaizdinio – visa tai paverčiama žiniomis ir patyrimu. Kiekvienas klausimas reikalauja atsakymo; pradedama nuo platesnių ir baigiama siauresniais, sudarant sąlygas aktyviam dalyvių įsitraukimui, konstruojant turinį nuo abstraktesnių samprotavimų iki smulkių detalių. Šiuolaikinė vaikų karta, talkinant edukatoriui, tampa postmoderniais senos lietuviškos tradicijos „archeologais“, t. y. „atkasa“ iš glūdumų tai, kas yra, bet niekada nebuvo „atkasta“, kas buvo paslėpta, tačiau niekada nebuvo dingę. Klausimai – tai galimybė „kasti“, atsakymai – „kasimo“ etapai. Tai tarsi žaidimas, paremtas logika ir ryšiais, kuriuos vaikai patys turi atrasti.

Charakteringu veiksmu dedamas kryželis ant Kūčių stalo palydint pasakojimu – tai dar vienas, šiuokart performatyvumu grįstas, papročio reprezentavimo būdas. Arklio muziejuje Legų sodybos edukatorė ne tik remiasi etnografinė literatūra, bet ir pritaiko senąsias savo šeimos tradicijas: „Matydavau pas senelį² [kalbama apie tėvelius iš mamos pusės], kad kryželis būdavo paguldomas. Ši tradicija

² Juozapas Navickas (gim. 1905 m.) Sintautų k., Anykščių r.

Prienų krašto muziejus, LLBM, Rokiškio krašto muziejus, ŠAM



Ne (68 dalyviai) 98,5 %. **Taip** (1 dalyvis) 1,5 %.
 Atsakymus pateikė 69 dalyviai

1 diagrama. Ar esate savo šeimose prie Kūčių stalo girdėję, kad senovėje kryželis būtų paguldytas ant staltiesės, o ne pastatytas (kaip mums yra įprasta)?

niekad nebuvo nutrūkusi.“ Edukatorė pasakoja apie pagarbą tikėjimui, Kūčių sakralumą ir Jėzų Kristų, remdamasi asmenine Kūčių šventės patirtimi šeimoje: „<...> siuncia [kryželį] per rankas ir pabučiuoja“ (Interviu su muziejaus darbuotoja 2019 06 28). Asmeninis tapatumas, kai paprotys pristatomas remiantis gyva ir niekad nenutrūkusia tradicija šeimoje, tampa ir tautinio tapatumo išraiška – ne tik fiksuojama, kad paprotys egzistuoja Aukštaitijos etnografiniame regione, bet jis dar ir perteikiamas širdies kalba, o ne racionaliai.

Paguldymo kryželio ant Kūčių stalo paprotys Lietuvos kaimuose dar buvo gausus XIX a. pab. – XX a. pr., tačiau dabartinėje Lietuvoje to nefiksuoja jokie tyrimai, o edukacinių programų dalyvių apklausa muziejuje parodė, kad tik 1 iš 69 dalyvių apie tai yra girdėjęs iš savo šeimos narių pasakojimo (žr. 1 diagramą).

Vieni dalyviai buvo apklausiami muziejuje iškart po edukacinio užsiėmimo, kiti mokykloje, savo klasėje, kitą dieną. Vienintelis diagramoje užfiksuotas atvejis priklauso 4-os klasės mokiniui iš Kauno. Jis lankėsi LLBM edukacinėje programoje „Atvažiavo Kalėda“, kurios metu visą laiką stalo viduryje buvo paguldytas kryželis. Vaikas prisipažino, kad apie paguldytą kryželį yra girdėjęs iš savo 96-erių promočiutės, kuri gyvena Leipalingyje, miestelyje, per 10 km nutolusiame nuo Druskininkų (Interviu su mokiniais klasėje 2018 12 19). Vaiko pamėnėtas papročio pavyzdys reprezentuoja Dzūkijos etnografinį regioną. Kiti vaikai, kurie paguldytą kryželį matė muziejuje ant inscenizuoto Kūčių stalo, antrino, kad reiškinys atrodė neįprastas, kai kurie net manė, kad kryželis netyčia nukritęs.

Dalyvaudami programoje vaikai galėjo ne tik išgirsti ir suvokti paprotį, bet ir jį užfiksuoti regimojoje atmintyje. Asmeninė dalyvio patirtis, pasidalyta klasėje kitą dieną, klausantis kitiems vaikams, sustiprino bei atnaujino kartu ir visų vaikų pažintį su neįprastu paguldyto kryželio papročiu; įgytų žinių akiratį jie praplėtė kontekstualiai.

Obuolio pjaustymas į skilteles

Prienų krašto muziejaus išskirtinis edukacinis ženklas – obuolio pjaustymo performatyvumas. Edukacinės programos „Kūčių vakarienės papročiai“ metu pristatoma, kad obuolys Suvalkijoje buvo valgomas iškart po paplotėlio. Kadangi pagal paprotį obuolys buvo dalijamas į tiek dalių, kiek yra šeimos narių, edukatorė pasiūlo paimti du ar tris obuolius, jei pritrūktų vieno, tradiciškai užtenkančio visai šeimai. Su dalyviais, sėdinčiais prie inscenuoto Kūčių stalo, komunikuojama, klausiant jų, kas sutiktų supjaustyti obuolį. Suaugusiųjų grupės vadovė, sutikdama atlikti šį veiksma, lygiagrečiai pasidalija, kaip tai darydavo jos močiutė. Stebint dalyvius, ji paėmė peilį ir kairiajame delne sugniaužtą obuolį pradėjo pjaustyti iš viršaus į apačią, pirmiausia į keturias dalis, vėliau į šešias, dar vėliau į aštuonias, ir taip tol, kol prismulkino daugybę skiltelių. Vėliau padalijo visiems dalyviams, apeidama stalą iš kairės į dešinę, sakydama, kad dar ir atliks. Muziejaus edukatorė taupų pjaustymą spontaniškai interpretuodama kaip suvalkiečių bruožą, tradicijos perdavimą muziejuje paverčia dvigubu edukaciniu veiksmu: tapatumo konstravimo ženklu ir žaidybine situacija.

Muziejuje obuolio simbolika pristatoma remiantis vietos krašto vyresnių žmonių pasakojimais ir etnografinė literatūra, grindžiančia Ievos ir Adomo biblinį siužetą: „Obuoliai simbolizuoja Rojaus medį, Adomo ir Ievos išvaramą iš Rojaus, nuodėmės atėjimą į pasaulį (Marijampolės, Pasvalio, Prienų, Rokiškio, Vilkaviškio raj.) Todėl kai kur po paplotėlio valgomas obuolys (Pasvalio, Vilkaviškio raj.)“ (Kudirka 1989, 17). Etnologo minimos vietovės atitinka dabartinius Suvalkijos ir Aukštaitijos etnografinių regionų arealus. O muziejuje rekonstruojamas paprotys dar ir sustiprina Suvalkijos identitetą teritoriniu aspektu, įpinant dalyvių iš kartos į kartą perduodamo papročio liudijimą Kalvarijoje, taip pat Suvalkijoje.

Nėra avižinio kisieliaus – nėra ir Kūčių

Apie tai, kad avižinis kisielius buvo privalomas lietuvių Kūčių valgis iki XX a. antrojo ketvirčio, tyrimu grindžia Juozas Kudirka (1994, 35–36). Etnologas teigia: „Nėra avižinio kisieliaus – nėra ir Kūčių“ (1993, 68). Tarpukario tautininkų leidinyje galima rasti posakį: „Kūčios be kisieliaus – ne Kūčios“, kur taip

pat kalbama apie avižinį kisielių (A. G. 1936, 616). Pranė Dundulienė teigia, kad avižinis kisielius – iš prosenovinių būtinų Kūčių patiekalų (2020[1979], 30; 1991, 25).

Lietuvoje avižų kisieliui išskirtinį dėmesį skiria du Lietuvos muziejai, kuriuose galima ne tik išgirsti pasakojimų, jog toks patiekalas buvo įprastas mūsų protėvių šeimose, bet ir paragauti arba patirti papročio galią stingdyti kisielių neįprastu būdu.

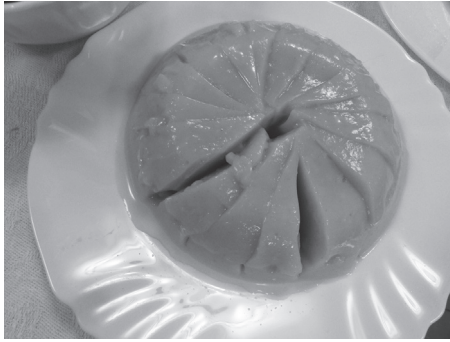
Rokiškio krašto muziejuje edukacinės programos „Aukštaitiški Kūčių ir Kalėdų papročiai“ metu ne tik siūloma paragauti naminio avižų kisieliaus, siunčiant dubenį per rankas, bet ir supažindinama su jo gamybos procesu, reikalaujančiu kantrybės ir laiko³. Muziejuje patiekiamas avižų kisielius gaminamas iš anksto; procesas trunka lygiai tris paras. Pirmiausia avižos užmerkiamos taip, kad vanduo apsemtų per du ar tris pirštus, – tuomet paliekama brinkti. Vėliau įdedama duonos plutos ir paliekama rūgti. Po trijų dienų rūgimo, duonos plutos nurenkamos, o avižos sudedamos į marliuką ir išsunkiamos. Skystis užverdamas ir paliekamas stingti⁴. Edukacinės programos metu galima tiek vizualiai, tiek skanaujant susipažinti, kad avižinis kisielius yra panašesnis į pudingą, drebučius, želė (žr. 4 pav.) nei į tirštą gėrimą, kaip kad įprasta suvokti kisieliaus reikšmę šių dienų žmogui. Tai valgis, o ne gėrimas. Edukatorė komentuoja: „...jis nėra geriamas, jis šaukšteliu valgomas“ (Dalyvaujамasis stebėjimas 2017 12 21).

Paprotys stingdyti kisielių glotniu paviršiumi, bėgant aplink gyvenamąjį namą, rekonstruojamas kitame muziejuje – LLBM Mičiūnų sodyboje (žr. 5 pav.). Edukacinės programos „Atvažiavo Kalėda“ metu vaikai gauna užduotį apibėgti aplink autentišką, šimto metų senumo gryčių ir dainuoti pagal tą laikmetį atitinkantį Lietuvos kaime žinomą žaidybinių paprotį:

Kius, kius kisielius,
atjoja Motiejus.
Ant šuns uodegos,
ant galo stubos
(Originalus tekstas, Vidgirių k. XX a. pr.).
(Kudirka 1993, 47)

³ Avižų kisielius muziejuje patiekiamas tik suaugusiųjų grupėms, šeimoms.

⁴ Rokiškio krašto muziejaus Edukacijos skyriaus vedėja Laima Klasinskienė, vedanti edukacinį užsiėmimą, apie avižinio kisieliaus receptą ir gaminimą domėjosi savo natūralioje aplinkoje: „Klausiau, kaip gaminamas, važiavau, mokiausi“ (Interviu *in-situ*: 2017 12 21). Ilgu ir sudėtingu kisieliaus gamybos procesu ar receptu dalijasi su tais, kurie domisi ar klausia užsiėmimo metu. Muziejuje avižinis kisielius pateikiamas pagal L. Klasinskienės kaimynės (72 m.) iš Panemunėlio, Rokiškio raj., receptą. Anot muziejaus darbuotojos, šios moters mama buvo tikra *gaspadynė*.



4 pav. Avižinis kisielius, patiekiamas Rokiškio krašto muziejuje.
(V. Rakaitytės nuotr., 2017 12 21)

Kodėl buvo taip svarbu sustingdyti kisielių lygiu paviršiumi? Kodėl šiam reikalui aktualizuoti LLBM skiria tokį didelį dėmesį? Remiantis Jurgio Limanausko pasakojimu, kurį užrašė Julija Davainienė-Silvestraitienė 1887 m. Šimkaičių kaime, aiškiai matyti, jog *gaspadyne* džiaugiasi, jei kisielius puode aušdamas lygiai užsitraukia be jokio *skirdžio* [įskilimo], o tai reiškia, kad ateinančiais metais gerai seksis visi darbai. Bet jei kisielius aušdamas suplyšta *šmotais* [gabalais], o viršuje susidaro skylės, tuomet *gaspadyne* *gaspadoriui* sako: „O gal ir mes skirsimės nuo šių metų ir *dalinsiamės ing* [dalinsimės į] visas šalis kaip tas kisielius *bliūde* [puode]“ (Davainis-Silvestraitis 1973, 279). Lietuvos etnologai savo tyrinėjimuose pateikia ir daugiau interpretavimo versijų. Anot P. Dundulienės (1991, 25), senovėje stengtasi gerai išvirti kisielių todėl, kad jį valgydavo ne tik patys žemdirbiai, bet juo buvo vaišinamos vėlės, jis būdavo aukojamas dievams bei stichinėms gamtos jėgoms. J. Kudirka (1993, 47–48) pateikia daugiau nei vieną versiją: a) kad kisielius gerai stingtų; b) kad vanduo kisieliui būtų saldus; c) kad basomis bėgantys vaikai būtų sveiki. P. Dundulienė paprotį stingdyti kisielių mistifikuoja ir tiesiogiai sieja su burtais, o J. Kudirka koncentruojasi į du aspektus: papročio žaismingumą ir sveikatą / grūdinimąsi. Skirtingiems etnologų samprotavimams ir interpretacijoms įtaką daro jų skirtingai apsibrėžtas interesų laikotarpis: P. Dundulienė rūpi prosenovė, o J. Kudirka analizuoja tai, kas rūpi XX a. pirmojo ketvirčio Lietuvos kaimo žmonėms. Neabejotina, kad P. Dundulienė papročiu magijos suteikia ir dėl skaičiaus „3“, mat daugelyje etnografinių pavyzdžių bėgimas aplink namą vyksta kartotės būdu, o tai glaudžiai siejasi su ritualu.

LLBM gyvoji muziejinė rekonstrukcija vyksta performatyviu būdu. Muziejus po atviru dangumi – tam tinkamiausia vieta. Bėgama aplink autentišką Mičiūnų k., Kupiškio raj. XX a. pradžioje statytą rąstinį namą, kuris į muziejų

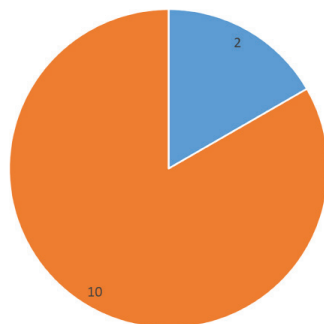
perkeltas 1982 metais. Atlikdami šį dinaminį veiksma, edukacinio užsiėmimo dalyviai – vaikai – patiria dvigubą pažinimą: pirma, įsisavina paprotį bėgant stingdyti kisielių; antra, iš visų pusių apžiūri didžiulį inventorizuotą eksponatą (LBM 44849 LA 104) pagal edukatorės paliepimą – bėgti saulės tekėjimo kryptimi. Tarpusavyje dubliuojamas performatyvus (bėgimo) ir verbalinis (dainavimo) veiksmas sustiprina įgyjamas žinias. Rekonstrukcijos metu atsispindi ir žaidybinis aspektas – lenktyniaudami tarpusavyje, dalyviai siekia greičiau atbėgti, kad nebūtų aplenkti. Užduotis vaikams tampa žaidimu. Tai įrodo, jog sutartu laiku jie nesustoja, o tęsia pamėgtą užduotį kaip begalinį veiksma, kuris būdingas daugeliui vaikiškų judriųjų žaidimų. Kita vertus, į situaciją pažiūrėjus iš didesnio atstumo, visa tai primena nenutrūkstančio žaidimo modelį, kai vaikas žingsnio spinduliu aplink save nuolatos veja virvutę, žaisdamas su namine kate. Kai mokymasis tampa pramoga, muziejaus aplinka vaikams tampa *sava*. Randasi ir kitoks interpretavimo lygis iš „konkurencingos varpinės“: kaime būdavo konkuruojama su kaimynais: „Mūs kisielius tirštyn, tirštyn, kaimynų skystyn, skystyn!“ (Kudirka 1993, 47–48) siekiant pranašumo, o edukacinio užsiėmimo metu, nykstant aiškiai ribai tarp mokymosi ir žaidimo, tarp dalyvių konkuruojama dar ir siekiant įsivaizduojamo „laurų vainiko“ arba bent jau finišuojant nelikti paskutiniam. Tam antrina ir neišvengiamas kai kurių dalyvių kritimas, kuris muziejuje paverčiamas ne prasta nuotaika, o pramoga: anot edukatorės, „zuikio pagavimas“ – sėkmingų ateinančių metų ženklas.

Tyrimas atskleidė, kad jaunesniojo amžiaus dalyviams, dalyvavusiems Kūčių ir Kalėdų papročių gaivinimo programose, buvo nesunku įvardyti spanguolių ar kitų uogų kisielių, patiekiamą jų namuose, tačiau pasiteiravus apie avižų kisielių, dažniausiai įsivyraudavo tylą. Paklausus, ar avižų kisielius gaminamas Kūčių vakarą jų namuose, iš 60-ies mokinių nė vienas nepatvirtino, kad tai daroma jų šei-



5 pav. Paprotys stingdyti kisielių bėgant aplink gyvenamąjį namą, rekonstruojamas LLBM Mičiūnų sodyboje
(V. Rakaitytės nuotr., 2017 12 20)

Rokiškio krašto muziejus
Edukacinė programa „Aukštaitiški Kūčių valgiai ir papročiai“



Taip (2 šeimos) 16,7 %. **Ne** (10 šeimų) 83,3 %.
Atsakymus pateikė 12 šeimų

2 diagrama. Ar savo namuose gaminate avižinį kisielių?

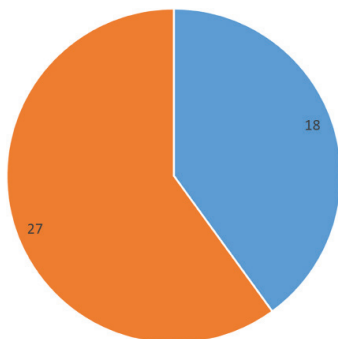
mose. Analizuojant suaugusiųjų grupes, užfiksuota, jog tik kelios jaunos šeimos pakėlė rankas patvirtindamos, jog Kūčių vakarą jų šeimose ant stalo patiekiamas avižų kisielius (žr. 2 diagramą).

Todėl muziejaus vaidmuo, perteikiant paprotį vizualumu, ragavimu ar performatyvumu, tampa reikšmingas, siekiant neprarasti dabartiniams žmonėms autentiško praeities Kūčių stalo įvaizdžio ir su tuo įvaizdžiu susietų ritualų.

Kūčiukai (šližiukai, prėskučiai, parpaliukai): gamyba ir kepimas

ŠAM Žaliūkių malūnininko sodyba yra vienas pirmųjų Lietuvos muziejų, kur kūčiukai pradėti kepti nuo 2011-ųjų. Edukacinės programos „Adventas – tikėjimai, spėjimai, burtai...“ metu dalyviai supažindinami su senaisiais papročiais ir tradicijomis ne tik pasakojimo forma, bet ir performatyviuoju būdu, dalyvaujantys aktyviai įtraukiant į kūčiukų gamybos procesą. Kiekvienam yra duodamas tešlos gabalėlis, kuris turi būti išminkomas, iškočiojamas delnais ir smulkiai supjaustomas. Kitas edukacinis aspektas išryškėja dalyviams įsisavinant etnografinius terminus, stebint aplinką. Troba, kurioje vyksta užsiėmimas, atkurta pagal XIX–XX a. sandūros laikotarpį, o edukatorės veiksmai praturtinti etnografinio žodyno. Garsu įvardijami terminai, pavyzdžiui: kai krosnis yra išvaloma *kačerga* (žarstekliu) nuo žarijų; kai iškepti kūčiukai sudedami į medinę *geldelę* ir išnešami į *gonkeles* pravėsti; kai paminima *ližė* šalia krosnies ar *kubilas*, kuriame – užminkyta tešla. Potyrius ir mokymosi procesą sustiprina šviežiai iškeptų kūčiukų

ŠAM Žaliūkių malūnininko sodyba



Taip (18 dalyvių) 40 %. **Ne** (27 dalyviai) 60 %.
Atsakymus pateikė 45 dalyviai.

3 diagrama. Ar savo namuose kepate kūčius?

kvapas⁵ bei skonis; o likusių kūčių išsinešimas su savimi dalyviams muziejų paverčia *sava* erdve, kur kiekvienas yra svarbus ir gamybos proceso metu įvertinamas ar paskatinamas už su meile atliktą darbą. Kita vertus, muziejus tampa ir mediatoriumi, ir tradicijos skleidėju, nes dalyviai ne tik paskatinami įsiklausyti, išmolti ar ugdyti įgūdžius, jie su savimi gali ir išsinešti specialųjį tradicinių kūčių gamybos receptą.

Apklauskos metu siekta sužinoti, kiek žmonių, dalyvavusių programoje, savo namuose turi tradiciją kepti kūčius namų sąlygomis. Iš dalyvių pateiktų atsakymų paaiškėjo, jog kūčių Kūčių ir šv. Kalėdų proga nebekepa daugiau kaip pusė – 60 proc. – dalyvių savo šeimose (žr. 3 diagramą).

Tradicijoms sparčiai menkstant, yra tikimybė, kad kūčių kepimo namuose tradicija ilgainiui gali tapti dar nepopuliariesnė arba laikui bėgant gali išnykti dėl modernėjančiai ir skubančiai visuomenei suteiktų plačių galimybių kūčius lengvai įsigyti prekybos vietose lapkritį ir gruodį. Bet muziejus yra ta vieta, kuri padeda tradicijai sugrįžti į namus.

Linų sėmenys: sėmenų druskos gamyba ir ragavimas

Žemaitijos muziejaus ALKA kaimo ekspozicijoje, įkurtoje po atviru dangumi, edukacinės programos „Atbėga elnias devyniaragis“ metu dalyviai gali ne tik paragauti smulkintų sėmenų, t. y. sėmenų druskos, bet ir patirti gamybos proceso ypatumus. Ant stalo, prie kurio sėdi dalyviai, yra padėtos penkios medinės piestos, pagamintos muziejaininko restauratoriaus edukaciniais tikslais. Dalyviai

⁵ Stebint naujai atvykusias ta pačią dieną antrą ir trečią grupes, pastebėta, kad pirmiausia, į ką atkreipdavo dėmesį atvykusieji, buvo kepiniais kvepianti troba.

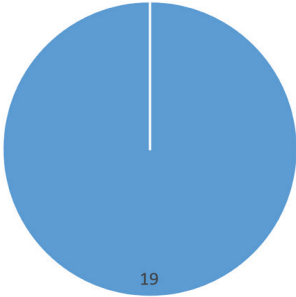


6 pav. Linų sėmenų grūdymas piestose
Žemaitijos muziejaus ALKA kaimo ekspozicijoje
(V. Rakaitytės nuotr., 2017 12 15)

kviečiami išbandyti savo jėgas tokiu edukatorės prašymu: „Jums visiems reikės po 10 kartų pasukinėti, kad traškėtų“ (Dalyvaujamasis stebėjimas, 2017 12 15). Kadangi piestos yra penkios, o mokinių – devyniolika, vienoje piestoje paeiliui grūda vidutiniškai po keturis mokinius. Proceso metu (žr. 6 pav.) edukatorė vaikams pristato, kaip sunkiai mamos seniau dirbdavo virtuvėje; o dalyvis Jonas darbo metu paskatinamas atsistoti, kad spirgų daugiau būtų. Dalyviams sudaromos sąlygos patiems įsitikinti, kaip nelengva grūsti, juolab seniau kaimuose ruošiantis Kūčioms būdavo grūdamos ne tik linų, bet ir kanapių sėklos (spirgynei), aguonos (aguonpieniui), avižos (avižiniam kisieliui). Kitas pabrėžiamas edukacinis aspektas – bendruomeniškumas dirbant, klasės draugai tampa kaip vienos šeimos nariai.

Apklausti muziejų dalyviai patvirtino, kad keptinti smulkinti sėmenys yra ypač populiarūs Žemaitijoje ir mažai žinomi arba nevertojami ant šventinio stalo Aukštaitijoje bei didmiestyje Vilniuje. Žemaičių muziejaus „Alka“ kaimo ekspozicijoje surengtoje edukacinėje programoje „Atbėga elnias devyniaragis“ stebėjimo dalyvaujant metu edukatorė, išryškindama Žemaitijos etnografinio regiono bruožus, paminėjo sėmeninę [sėmenų] druską kaip regioninę žemaičių valgį. Paklausus dalyvių, ar per Kūčių vakarienę jie valgo virtas bulves su sėmenimis, visi iki vieno pakėlė rankas paantrindami edukatorei (žr. 4a diagramą), jog šis valgis ypač populiarus jų namuose [Žemaitijos arealas].

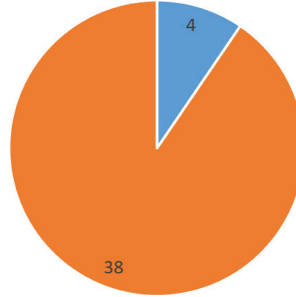
Žemaičių muziejaus „Alka“ Žemaitijos
kaimo ekspozicija



Telšių „Atžalyno“ progimnazija

Taip (19 mokinių) 100 %
Ne (0 mokinių) 0 %
Iš viso: 19 mokinių

Lietuvių liaudies buities muziejus,
LLBM



Vilniaus Prano Mašiotų pradinė mokykla
Kaišiadorių Vaclovo Giržado progimnazija

Taip (4 mokiniai) 9,5 %
Ne (38 mokiniai) 90,5 %
Iš viso: 42 mokiniai

4 a, b diagrama. Ar per Kūčių vakarienę valgotė virtas bulves su linų sėmenimis?

Rokiškio krašto muziejuje šeimų paklausus apie sėmenis ant Kūčių stalo, nė viena iš 12-os šeimų nepasakė, kad tokį valgį turi. Šis valgis nebuvo patiektas ant Kūčių stalo edukacinio užsiėmimo metu nei Rokiškio krašto, nei Arklio muziejuose, kurie abu reprezentuoja Aukštaitijos etnografinį regioną. LLBM dalyvavusių mokinių grupėse iš Vilniaus ir Kaišiadorių (vienas yra didmiestis, o kitas reprezentuoja Aukštaitijos arealą) didžioji dalis mokinių (90,5 proc.) patvirtino, jog savo šeimose taip pat ant Kūčių ir šv. Kalėdų stalo nėra matę šio valgio (žr. 4b diagramą).

Šių dienų realiją atspindinti apklausos procentinė išraiška patvirtina anksčiau J. Kudirkos tyrinėjimus, kuriems etnografinė medžiaga buvo rinkta 1969–1972 m. Prienų, Marijampolės ir Kauno rajonų sandūroje išsidėsčiusiuose kaimuose, o 1988–1993 m. visoje Lietuvoje, išsiuntinėjus anketą: „Žemaitijoje, ypač jei nėra kanapių, grūdavo ir sėmenis. <...> Dažo su bulvėmis“ (Kudirka 1993, 65). Etnologas šio valgio geografinį pasiskirstymą nurodo dominuojančiuose šiuose Žemaitijos etnografiniam regionui priklausančiuose vietovių rajonuose: Mažeikių (Židikai), Kretingos, Plungės, Šiaulių, Skuodo, Šilalės (Kudirka 1989, 30; 1993, 65).

Išvados

Lauko tyrimo rezultatai patvirtina, kad Kūčių papročių gyvosios rekonstrukcijos vykdymas etnografiniame muziejuje edukacinės programos forma yra ypač tinkamas būdas gauti, perimti ir dalintis žiniomis etnografinėje erdvėje: dažniausiai autentiškoje ar atkurtoje XIX–XX a. sandūros kaimietiško gyvenamojo namo interjere. Inscenuotas Kūčių stalas kartu su visa organiškai susiliejančia vidaus namo aplinka sukuria įtaigų kompleksinį etnografinį vaizdą. Ant Kūčių stalo netradiciškai – iš šių dienų perspektyvos – pateikta religinė atributika tampa daugiasluksnio pažinimo objektu, kai susidomėjimas juo per vaizdinį išauga į dalyvių ir edukatoriaus dialogu grįstą mokymąsi. Dėl kaskart kitokios tarpusavio interakcijos susiformuoja turtingas interpretacijų laukas. Jo dinamiame procese konstruojamos skirtingos autentiškos dalyvių patirtys. Šis tyrimo rezultatas antrina ir vizualinės etnografijos naratyvą tyrusiai etnologei Rasai Račiūnaitei-Paužolienei (2014, 130), kuri muziejinius naratyvus įvardija kaip daugiabalsių mainų, vykstančių skirtingose situacijose, orkestravimą.

Naujosios muzeologijos ir postmodernizmo bruožai atsiskleidžia, muziejų įvardijant nenuspėjama erdve, kai „mokinys“ netikėtai gali tapti „mokytoju“, o „mokytojas“ „mokiniu“. Vaidmenų apsikeitimas naudingas tiek programos dalyviams, kurie gali pasidalyti savo šeimos tradicija, natūraliai ją įpindami į Kūčių vakaro scenarijų, o edukatorius – tuo pačiu metu įgyti žinių, kurias gali panaudoti kitų edukacinių užsiėmimų metu. Kitas aspektas – muziejaus erdvė vaikams tampa žaidybine erdve: papročio pažinimo situacijose edukatorių koduojami įvairūs žaidimų modeliai paverčia muziejų vaikams *sava* erdve, kur norisi būti. Dar vienas aspektas – bendruomeniškumo stiprinimas. Dalyvių grupė muziejuje tampa viena šeima: ugdomas mandagumas, paslaugumas, gėris, pasidalijimas. Tai ypač aktualu moksleivių grupėms. O mokymasis grįstas įvairiausių pojūčių diapazonu, įskaitant Kūčių valgių ragavimą, momentinį žinojimą leidžia paversti ilgalaike atmintimi. Galimybė išsinešti savo pačių gamintą muziejuje maistą ar specialiuosius receptus namo – tai galimybė dalyviui išsinešti dalį tapatumo, patirto edukacinės programos metu.

Atlikta dalyvių apklausa parodė, kad senieji Kūčių papročiai jų šeimose jau yra nunykę, o reti, netradiciniai valgiai – retenybė. Todėl galima teigti, kad muziejai vaidina didžiulę reikšmę perteikiant žinias apie Kūčių papročius šių dienų žmonėms. Muziejus atlieka mediatoriaus funkciją tarp žinutės „davėjo“ ir „gavėjo“; muziejuje vyksta žinių mainai. Tyrimas taip pat atskleidė, kad muziejus prisideda prie stipraus etnografinio regiono savasties konstravimo.

Literatūra

- A. G. 1936 – A. G. Kalėdų papročiai. *Jaunoji Lietuva* 12, 616–618.
- Balys 1930 – Jonas Balys. Kalėdų papročiai ir burtai. *Mūsų tautosaka* I, 125–153. Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos komisijos leidinys.
- Blockytė 2014 – Kristina Blockytė. Kalendorinės šventės Mažojoje Lietuvoje: Tradicijų rekonstrukcija. *Gimtasai kraštas* 7, 21–37.
- Davainis-Silvestraitis 1973 – Mečislovas Davainis-Silvestraitis. *Pasakos. Sakmės. Oracijos* (paruošė B. Kerbelytė ir K. Viščinis). Vilnius: leidykla „Vaga“.
- Davis 2011 – Peter Davis. *EcoMuseums. A sense of place*. Continuum: London, New York.
- Dundulienė 1991 – Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: „Mintis“.
- Dundulienė 2020[1979] – Pranė Dundulienė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- ICOM Statutas, 2017 m. redakcija – International Council of Museums (ICOM) / Statutes. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 06 02]: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/2017_ICOM_Statutes_EN.pdf
- Key Concepts of Museology 2010 – Museum (p. 56–60). In *Key Concepts of Museology*, A. Desvallées, F. Mairesse (eds.). Paris: Armand Colin.
- Kudirka 1989 – Juozas Kudirka. Kūčių stalas. Vilnius: gamybinės studijos „Lyra“ ir „Vyturio“ leidyklos leidinys.
- Kudirka 1993 – Juozas Kudirka. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: leidykla „Vaga“.
- Kudirka 1994 – Juozas Kudirka. *Lietuviškos kūčios: istorinė lyginamoji apžvalga*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Kuznecovienė 2008 – Jolanta Kuznecovienė. Šventės švenčiantis lietuviai: bendruomeniškumo diapazonas (p. 75–88). In *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Nader 1997 – Laura Nader. Controlling Processes. Tracing the dynamic Components of Power. *Current Anthropology* 38(5), 711–737.
- Nader 2018 – Laura Nader. *Contrarian Anthropology. The Unwritten Rules of Academia*. Berghahn: New York, Oxford.
- Paukštytė-Šaknienė 2013 – Rasa Paukštytė-Šaknienė. Tradicija šiuolaikinių kalendorinių ir gyvenimo ciklo švenčių kontekste. *Res humanitariae* 14(2), 302–322.
- Paukštytė-Šaknienė 2016 – Rasa Paukštytė-Šaknienė. Kūčios ir Kalėdos (p. 263–290). In *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*, R. Paukštytė-Šaknienė, J. Mardosa, Ž. Šaknys, I. Šidiškienė (aut.), R. Paukštytė-Šaknienė (sud.). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Paukštytė-Šaknienė 2018 – Rasa Paukštytė-Šaknienė. Vilniaus ir Sofijos gyventojų šeimos šventės. *Lituanistica* 64, 1(111), 58–72.
- Račiūnaitė-Paužuolienė 2014 – Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė. Vizualinės etnografijos naratyvas: Pitt Rivers muziejaus atvejis. *Lietuvos etnologija* 14(23), 113–135.
- UNESCO konvencija 2003 – Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 06 10]: <https://ich.unesco.org/en/convention>
- Venskienė 2016 – Asta Venskienė. Jaunimo požūriai į savo pačių, tėvų ir senelių šventes. Mėgstamiausia jaunimo šventė. *Lituanistica* 62, 1(103), 45–60.
- Walsh 1992 – Kevin Walsh. *The representation of the past. Museums and Heritage in the postmodern world*. Routledge: London and New York.
- Witcomb 2003 – Andrea Witcomb. *Re-imagining the museum. Beyond the Mausoleum*. Routledge: London and New York.

Vaida Rakaitytė

CHRISTMAS EVE SUPPER: VISUAL ETHNOGRAPHY AND PERFORMATIVITY IN MUSEUM EDUCATION

Summary

The article analyses the role of museums in today's society in order to discuss features of the live reconstruction of Christmas Eve customs in Lithuanian museums. The main tasks are to analyse the visual ethnography of the Christmas Eve supper table, and to show how performativity in museums helps to implement the concept of the *new museology* in Lithuania. Empirical data were collected during participatory observations in six Lithuanian museums in 2017 and 2018. The comparative, interpretative and analytical methods were applied in the research.

The results of the field research confirm that carrying out a live reconstruction of Christmas Eve customs as part of an educational programme in an ethnographic museum is a particularly suitable way to obtain, take over and share knowledge in an ethnographic space: usually in an authentic or restored dwelling from the 19th or 20th century. Together with the whole organically merging interior environment of the house, the Christmas Eve supper table creates a mesmerising and complex ethnographic image. From today's perspective, non-traditional religious attributes on the Christmas Eve supper table become the object of multi-layered cognition, where interest grows through the visual to learning based on a dialogue between the participants and the educator. A rich field of interpretations is formed due to other's interactions. Different authentic experiences of the participants are constructed through the dynamic process. These research results support the research by the ethnologist Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė (2014, 130) on visual ethnography narratives in an institution like a museum, where museum narratives of polyphonic exchange take place in different situations and build up orchestration.

Features of the *new museology* and postmodernism are revealed in constructing the museum as an unpredictable space, where a 'student' can suddenly become a 'teacher', and a 'teacher' a 'student'. Role-sharing benefits at the same time both programme participants who can share a family tradition by incorporating it naturally into the Christmas Eve scenario, and the educator, by gaining knowledge that can be used in other educational activities. Another aspect is that the museum space for children becomes a playground space: in situations of cognition of customs, the game's various models coded by educators turn the museum space into children's own space, where they want to stay. Another

aspect is the strengthening of the community: the group of participants in the museum becomes one family. Its main features are centred on courtesy, service, goodness and sharing. This is especially suitable and worthy for groups of students. Learning based on a range of different senses, including eating Christmas Eve food, turns instant knowledge into a long-term memory. To the participant, the opportunity to take your own home-made food to the museum, or special recipes for it, means taking part in the identity gained during the educational programme.

During conversations just after the educational programmes, the participants confirmed that old Christmas Eve customs are almost extinct in their families, and non-traditional meals are a rarity. Therefore, the research shows clearly that museums play a huge role in conveying knowledge about Christmas Eve customs to people today. The museum acts as a mediator between the 'message giver' and the 'message recipient'. An exchange of knowledge takes place in the museum. The research also showed that the museum contributes towards shaping the identity of an ethnographic region.